

УДК 811.161.3:81'373.46

UDC 811.161.3:81'373.46

БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ТЭРМІНАГРАФІЯ: КАНЦЭПЦЫЯ ДАСЛЕДАВАННЯ

BELARUSIAN LINGUISTIC TERMINOGRAPHY: THE CONCEPT OF RESEARCH

Д. В. Дзятко,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі Беларускага
дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка*

D. Dzyatko,

*PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Linguistics
and Linguodidactics, Belarusian State
Pedagogical University
named after Maxim Tank*

Паступіў у друк 11.07.22.

Received on 11.07.22.

Прадстаўлены новы інтэрдyscyплінарны напрамак – тэорыя сістэмнай арганізацыі і параметрызацыі беларускай лінгвістычнай тэрміна сферы; прапанавана і абгрунтавана канцэпцыя вывучэння і апісання беларускага металінгвістычнага кантынуума; выяўлены асаблівасці мега-, макра-, мета-, мікраструктуры слоўнікаў беларускіх лінгвістычных тэрмінаў. Метады даследавання: апісальны метады сінхранічнага аналізу з элементамі дыяхраніі, метады супастаўляльнага аналізу структуры слоўнікаў, элементы структурнага аналізу, кампанентны аналіз семантыкі тэрміна і структуры яго дэфініцыі, метады мадэлявання структуры аналітычных тэрмінаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, тэрміналогія, тэрмінасістэма, тэрмінаграфія, тэрміналагічны кантынуум беларускай лінгвістыкі, слоўнік, структура слоўніка, слоўнікавы артыкул.

The article presents a new interdisciplinary field – theory of systematic organization and parametrization of the Belarusian linguistic term sphere; it suggests and substantiates the concept of studying and describing the Belarusian metalinguistic continuum; it reveals the features of mega-, macro-, meta-, microstructure of dictionaries of Belarusian linguistic terms. Methods of research are the following: descriptive method of synchronic analysis with elements of diachrony, method of contrastive analysis of dictionaries structure, elements of structural analysis, component analysis of term semantic and structure of its definition, method of modeling the structure of analytical terms.

Keywords: the Belarusian language, terminology, term system, terminography, term continuum of Belarusian linguistics, dictionary, dictionary structure, dictionary article.

Мэта артыкула – прадставіць канцэпцыю сістэмнай арганізацыі і параметрызацыі беларускага металінгвістычнага кантынуума на падставе выяўлення і ўпарадкавання храналагічных, структурна-кантэнтных, тыпалагічных характарыстык беларускіх слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў.

У навуковай літаратуры статус тэрмінаграфіі трактуецца па-рознаму. Адзначаюцца наступныя інтэрпрэтацыі: 1) утылітарысцкая (увага скіроўваецца на прыкладны характар дысцыпліны без канкрэтнай лакалізацыі яе ў сістэме лінгвістычных навук); 2) пратэксціянісцкая (дысцыпліна разглядаецца як раздзел лексікаграфіі або тэрміназнаўства); 3) аўтанамістычная (тэрмінаграфія кваліфікуецца як самастойная навука, якая мае ўласны прадмет і аб'ект даследавання; пры такім падыходзе яна грунтуецца на метадах лінгвістыкі, аднак мае міждyscyплінарны характар і аб'ядноўвае дасягненні лексікаграфіі, тэрміназнаўства і прыватных навук).

На сучасным этапе тэрмінаграфія характарызуецца наяўнасцю ўласнай метадалогіі,

аб'екта апісання, мэты існавання, задач, формы існавання, прэскрыптыўнага характару нарматыўнасці, спецыфічных адзінак апісання і інш. Важная задача тэрмінаграфіі заключаецца ў распрацоўцы эфектыўнага спосабу спалучэння прынцыпаў сцыентызму (паўната, шматаспектнасць, нарматыўнасць, мэтазгоднасць) і прынцыпаў прагматыкі (экспліцытнасць, уніфікаванасць, адназначнасць інтэрпрэтацыі, несупярэчлівасць, лаканічнасць, пераемнасць) пры сістэмным апісанні лексікі ў межах цэласнай тэрмінаграфічна-параметрызацыйнай тэорыі. На практыцы адсутнасць эфектыўнай агульнапрынятай матрыцы ўкладання тэрміналагічных слоўнікаў вядзе да страты іх інфармацыйнасці, зніжае эфектыўнасць карыстання імі і не дае магчымасці аб'ектыўна ацэньваць слоўнікі.

Гісторыя беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі налічвае больш за стагоддзе і складаецца з гісторыі стварэння двух- / шматмоўных, тлумачальных і рэестравых агульных vs аспектных аўтаномных vs інкарпараваных

слоўнікаў. Сукупнасць названых слоўнікаў утварае тэрмінаграфічны кантынуум беларускай лінгвістыкі. У ім фіксуецца каля 58 000 тэрмінаў беларускага мовазнаўства. У выніку сумяшчэння рээстраў тэрміналагічных слоўнікаў і ўнікалізацыі адлюстраваных у іх тэрмінаў сфарміраваны тэрміналагічны кантынуум беларускай лінгвістыкі, які складаецца з 18 877 тэрмінаў. Кожны з гэтых тэрмінаў мінімум адзін раз адзначаецца мінімум у адным слоўніку, які ўваходзіць у тэрмінаграфічны кантынуум беларускай лінгвістыкі.

Паказчык максімальнай рээстравай паўнацы беларускіх слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў вагаецца ад $\approx 0,1$ % (ад агульнай колькасці тэрмінаў у тэрміналагічным кантынууме беларускай лінгвістыкі) да амаль 40 %.

Найбольшым фактычным аб'ёмам характарызуецца двух- / шматмоўныя слоўнікі «Беларуска-ўкраінскі слоўнік лінгвістычнай тэрміналогіі» і «Украінска-білоруські словнік лінгвістычнай тэрміналогіі» – 38 % [2], «Русско-белорусский словарь лингвистических терминов» – 36,9 % і інш. [4]. Слоўнікі тлумачальнага тыпу адзначаюцца значна меншым фактычным аб'ёмам: напрыклад, «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» (1990) – 12,2 % [3]. Гэта сведчыць пра надзвычайную актуальнасць укладання новых тлумачальных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў, у якіх былі б улічаны як даныя кантэкставых крыніц, так і тэрміны, зафіксаваныя ў двух- / шматмоўных слоўніках.

Як вядома, тэрмінаграфія характарызуецца наяўнасцю ўласнай метадалогіі, скіраванай на пабудову пэўнай тэрмінаграфічнай мадэлі, у якасці асноўнай адзінкі якой выступае тэрміналагічны слоўнік. Максімальная ступень яго эфектыўнасці дасягаецца пры максімальнай адпаведнасці слоўніка шэрагу прынцыпаў: семіятычнасці, семантычнасці, адназначнасці, несупярэчлівасці, інтэграванасці, тыпізаванасці, алгарытмізаванасці. Інструментам рэалізацыі названых прынцыпаў з'яўляецца паняцце *тэрмінаграфічны параметр*. Слоўнікавая параметрызацыя выступае ў якасці ключавога метадалогічнага прыёму ў двух- / шматмоўнай, тлумачальнай і – часткова – у рээстравай тэрмінаграфіі.

Асноўнымі параметрызацыйнымі кластэрамі, якія дазваляюць сістэматызаваць асобныя тэрмінаграфічныя параметры, з'яўляюцца мегаструктура, макраструктура, метаструктура і мікраструктура слоўніка.

Канкрэтныя элементы мегаструктуры залежаць ад тыпу слоўніка, прызначэння слоў-

ніка, адрасата слоўніка, аўтарскай канцэпцыі, тэхнічна-паліграфічных магчымасцей. Мегаструктура беларускіх слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў можа складацца з аўтарскай прадмовы, кіраўніцтва па карыстанні, спіса скарачэнняў, алфавіта (-аў), корпуса, граматычных дадаткаў, паказальнікаў, бібліяграфіі, зместу, экстралінгвістычных дадаткаў.

Прадмова папярэднічае асноўнаму тэксту (корпусу), змяшчае выклад аўтарскага падыходу да ўкладання слоўніка і можа ўключаць шэраг блокаў: 1) інтрадукцыйны (мета або асноўныя задачы слоўніка, кола яго адрасатаў, апісанне кампазіцыі, характарыстыка аўтарскага калектыву і інш.); 2) рэтраспектыўны (звесткі пра выпрацоўку і ўдасканалванне тэрміналогіі); 3) перспектыўны (інфармацыя пра планаванне тэрміналагічнай vs тэрмінаграфічнай дзейнасці); 4) лігаментальны (звесткі агульнага характару); 5) камунікацыйны (навуковы дыялог з карыстальнікамі). Інтрадукцыйны блок з'яўляецца абавязковым, іншыя блокі – факультатывымі. Адзначаецца двухбаковая сувязь: рэтраспектыўная прадмова інтэнсіўная па сваім навуковым характары, а інтэнсіўны навуковы тэкст у прадмове сведчыць пра яе рэтраспектыўнасць. У слоўніках неэнцыклапедычнага тыпу лігаментальны блок інфармацыі звычайна несумяшчальны з іншымі магчымымі кампанентамі прадмовы і выкарыстоўваецца аўтаномна. У беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі прадстаўлены выданні з прадмовамі, якія спалучаюць ад аднаго да трох кампанентаў.

Разам з кіраўніцтвам па карыстанні прадмова ўтварае аўтарскі тэрмінаграфічны дыкурс. У беларускіх слоўніках лінгвістычных тэрмінаў ён мае суб'ектыўны характар, вызначаецца сітуацыйнасцю і арыгінальнасцю.

Спіс скарачэнняў з'яўляецца ключом да разумення метамавы слоўніка і ўплывае на эфектыўнасць рэалізацыі інфармацыйнай функцыі.

У корпусе слоўніка ўвасабляецца канцэпцыя, прадэклараваная ў прадмове. У беларускай тэрмінаграфіі прадстаўлены выданні з трыма тыпамі корпусаў: 1) гамагенным (корпус фарміруецца слоўнікавымі артыкуламі з тоеснымі ўваходнай і выходнай мовамі); 2) гетэрагенным (корпус складаецца са слоўнікавых артыкулаў з рознымі ўваходнай і выходнай (-ымі) мовай (-мі)); 3) гібрыдным (у корпус уваходзяць асобныя гамагенны (-я) і гетэрагенны (-я) падкорпусы). Да слоўнікаў з гамагеннымі корпусамі адносіцца большасць беларускіх тлумачальных, а таксама рээстравыя тэрміналагічныя слоўнікі, у якіх

корпус прадстаўлены слоўнікавымі артыкуламі ад *A* да *Я*. Гетэрагенныя корпусы адрозніваюцца ў залежнасці ад іх унутранай арганізацыі: 1) монаскапальныя гетэрагенныя корпусы прадстаўлены ў аднакіраваных двух- / шматмоўных тэрміналагічных слоўніках – г. зн. выданнях з адной уваходнай і адной або некалькімі выходнымі мовамі (схема $A \rightarrow B$ vs $A \rightarrow B \rightarrow \infty$); 2) біскапальныя гетэрагенныя корпусы змяшчаюцца ў двунакіраваных двух- / шматмоўных тэрміналагічных слоўніках – выданнях з двума аўтаномнымі часткамі (схема $A \rightarrow B \rightarrow \infty$, $B \rightarrow A \rightarrow \infty$); 3) поліскапальныя гетэрагенныя корпусы падаюцца ў шматнакіраваных тэрміналагічных слоўніках – выданнях з некалькімі аўтаномнымі часткамі (схема $A \rightarrow B$, $B \rightarrow A$, $C \rightarrow A$ і пад.). Адрозніваюцца поліскапальныя гетэрагенныя корпусы двух тыпаў: 1) сіметрычныя (напрыклад, руска-беларуска-кітайскі, беларуска-руско-кітайскі, кітайска-руско-беларускі падкорпусы аднаго слоўніка); 2) асіметрычныя (напрыклад, беларуска-польска-рускі, польска-беларускі, руска-беларускі падкорпусы аднаго слоўніка). Гібрыдны корпус прадстаўлены ў выданнях, якія спалучаюць рысы слоўнікаў з гамагеннымі і гетэрагеннымі (монаскапальнымі) корпусамі.

Граматычныя дадаткі, паказальнікі (індэксы, алфавітны, тэматычны, імяны), бібліяграфія, экстралінгвістычныя дадаткі выконваюць дапаможна-інфармацыйную функцыю. Разам з тым, асобныя з гэтых кампанентаў (напрыклад, бібліяграфія) з'яўляюцца ўскосным сведчаннем аўтарскай канцэпцыі, навуковых прыярытэтаў, шырыні прафесійнага кругагляду ўкладальнікаў, прыналежнасці слоўніка да пэўнай нацыянальнай традыцыі.

У беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі прадстаўлены слоўнікі з пяццю тыпамі макраструктуры: алфавітным, алфавітна-гнездавым, ідэаграфічным, ідэаграфічна-алфавітным, суб'ектыўна-аўтарскім.

Алфавітная макраструктура прадугледжвае размяшчэнне слоўнікавых артыкулаў у адпаведнасці з пачатковымі літарамі загалоўных адзінак. Татальна-алфавітны падыход да арганізацыі рэестра дазваляе ўпарадкаваць любую колькасць адзінак, адабраных для ўключэння ў слоўнік. Найбольшая колькасць слоўнікаў з алфавітнай арганізацыяй рэестра прадстаўлена тлумачальнымі і двух- / шматмоўнымі тэрмінаграфічнымі выданнямі. Тэрміналагічныя слоўнікі ствараюцца пераважна для вузкіх спецыялістаў або неспецыялістаў, таму алфавітны (або алфавітна-гнездавы)

парадак размяшчэння тэрмінаў у многіх выпадках з'яўляецца больш эфектыўным у параўнанні з ідэаграфічным (ідэаграфічна-алфавітным).

Алфавітна-гнездавая макраструктура – кампанаванне комплексных тэрмінаў у групы паводле аднаго агульнага для іх кампанента. Звяздзенне аналітычных тэрмінаў у гнёзды дазваляе паказаць тэрмінаўтваральную і сэнсавую сувязь паміж полікампанентнымі тэрмінамі і зыходнымі адзінкамі, а таксама садзейнічае эканоміі аб'ёму слоўніка. Разам з тым, павышэнне ролі і ўдзельнай вагі аналітычных тэрмінаў актуалізуе патрэбу іх фіксацыі ў якасці самастойных адзінак. Алфавітна-гнездавая макраструктура дазваляе раскрываць рэпрэзентатыўнасць экспліцытна змешчаных у яе тэрмінаў за кошт апісання ўсіх адзінак, якія маюць тыповыя структуры для дадзенага класа. У такім выпадку слоўнікавы артыкул (далей – *CA*) сам выступае ў якасці рэпрэзентатыўнага і ўключае макраартыкул (апісанне родавага тэрміна) і мікраартыкул (апісанне відавых тэрмінаў). Алфавітна-гнездавы парадак выкарыстоўваецца ў двухмоўных і тлумачальных слоўніках лінгвістычных тэрмінаў. Ён дазваляе захавць іерархічныя адносіны паміж паняццямі, аптымізаваць мікраструктуру слоўніка і спрасціць яе інтэрпрэтацыю для карыстальніка. У той жа час адзначаюцца і негатыўныя аспекты: немагчымасць візуальнага прадстаўлення складаных адносін паміж тэрмінамі ў тэрмінасістэме; складанасць уключэння ў рэестр некаторых шматкампанентных тэрмінаў; адсутнасць адзінага падыходу да лематызацыі тэрмінаў, уведзеных у склад тэрміналагічнага гнязда. Слоўнікі з ідэаграфічнай макраструктурай не атрымалі пашырэння ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі. Яны мэтазгодны толькі пры наяўнасці алфавітных паказальнікаў, якія робяць магчымым пошук тэрміна ў рэестры. Ідэаграфічна-алфавітная макраструктура, пры якой тэрміны па алфавіце групуюцца вакол пэўнага паняцця, што валодае найбольш агульным значэннем, падаецца перспектыўнай ва ўмовах сучаснай электроннай медыякультуры, аднак у беларускай тэрмінаграфіі такія парадак пакуль мала запатрабаваны. Гэта звязана з неабходнасцю дадатковай вузкаспецыяльнай падрыхтоўкі карыстальніка, які павінен свабодна аперыраваць ідэаграфічным кампанентам корпуса слоўніка. Суб'ектыўна-аўтарская макраструктура, пры якой тэрміны размяшчаюцца ў рэестры ў адпаведнасці з даследчыцкай інтуіцыяй аўтара, робіць

пошук тэрміна ў слоўніках невялікага аб'ёму праблематычным, а ў слоўніках з істотнай колькасцю тэрмінаў – амаль немагчымым.

Метаструктура слоўніка з'яўляецца важным інструментам рэалізацыі яго функцыянальных магчымасцей. Метаінвентар беларускай тэрмінаграфіі мовазнаўства складаецца з памет, у т. л. лінгвістычных (каля 160), экстралінгвістычных (больш за 100), візуальных тэрмінаграфічных індикатараў (шрыфтавых, рэестравых, пунктуацыйных, сімвальных, нумаральных, літарных, пазіцыйных), адсылак (ідэнтыфікацыйных, гіпера-гіпанімічных, рэляцыйных, адыцыйных, кантэнтных, экстранавігацыйных, аперацыйных), адрасацыі (у т. л. стандартнай камбінаванай і экстранавігацыйнай), спасылак. Разам з тым, практычна ва ўсіх метамоўных сродках розных слоўнікаў адзначаецца моцны аўтарскі пачатак і неўніфікаванасць нават у складзе аднаго тэрмінаграфічнага выдання, што сведчыць пра недастатковую распрацаванасць праблем метамавы ў беларускай тэрмінаграфіі ў цэлым.

Паметы – сродак метамавы слоўніка, які не мае прамога дачынення да дэнататыўнага або сігніфікатыўнага значэння тэрміна, але з'яўляецца істотным для правільнага яго разумення і выкарыстання. У функцыі памет выступаюць скарачэнні пэўнага слова ці слоў інтрадукцыйнай або экскрэтыўнай мовы, якія маюць тэрмінаграфічнае значэнне: *зал.* – залежны стан; *рытар.* – рытарычны; *лаг.* – лагічны і інш. У некаторых выпадках адно паняцце абазначаецца з дапамогай розных памет: 1) у межах аднаго слоўніка: *г.*, *гор.* – горад; *грм.*, *грам.* – у граматыцы і інш.; 2) у межах агульнага тэрмінаграфічнага кантынуума; па прычыне выкарыстання розных скарачэнняў у розных субсістэмах (у тым ліку і ў сувязі з розніцай графікі): *Б*, *В* – балгарская мова; *мн. л.*, *мн. лік* – множны лік і інш. Адна і тая ж памет можа мець розны семантычны аб'ём: 1) у межах аднаго слоўніка: *гіст.* – гістарызм, гістарычны тэрмін (адносіцца да гісторыі); 2) у межах тэрмінаграфічнага кантынуума: *в.* – вёска, глядзі (серб. *види*); *Р* – родны склон, руская мова.

Візуальныя тэрмінаграфічныя індикатары – спецыяльныя маркеры ў структуры СА, якія абазначаюць пэўную характарыстыку аб'екта апісання або паказваюць на яе. Візуальныя індикатары павінны быць стабільнымі ў межах адной тэрмінаграфічнай сістэмы (слоўніка). Яны ў значнай ступені абумоўлены суб'ектыўнымі (аўтарскімі) фактарамі, паліграфічнымі магчымасцямі выдавецтваў

і характарызуюцца высокай ступенню мнагзначнасці. У беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі выкарыстоўваюцца візуальныя тэрмінаграфічныя індикатары: 1) шрыфтавыя – вылучэнне асобных фрагментаў тэксту з дапамогай інтэнсіўнасці колеру, змянення абрысаў, нахілу літар і інш. (паўтлусты, курсіўны, падкрэслены і разрэджаны шрыфты); 2) рэгістравыя – вылучэнне асобных фрагментаў тэксту з дапамогай іншага кегля (вялікая і малая літары); 3) пунктуацыйныя – наданне тэрмінаграфічнай функцыі спецыяльным элементам графічнай сістэмы для раздзялення і вылучэння сэнсавых адрэзкаў тэксту, сказаў, слоў, указання на граматычныя і лагічныя адносіны паміж тэрміналагічнымі адзінкамі і інш. (коска, кропка, двукроп'е і інш.); 4) сімвальныя – наданне тэрмінаграфічнай функцыі спецыяльным умоўным знакам (вертыкаль, тыльда і інш.); 5) нумаральныя – выкарыстанне спецыяльных умоўных знакаў (лічбаў) у тэрмінаграфічна істотнай функцыі для ўстанаўлення іерархіі тэрмінаў або кампанентаў СА; 6) літарныя – выкарыстанне спецыяльных умоўных знакаў (літар) у тэрмінаграфічна істотнай функцыі для ўстанаўлення іерархіі кампанентаў СА; 7) пазіцыйныя – спецыяльнае размяшчэнне фрагментаў тэксту з мэтай размежавання тыпаў інфармацыі ў СА (месца СА на старонцы; кампаўнка СА ў таблічнай форме; дызайн слоўніка і інш.).

Адсылка – сродак метамавы слоўніка, з дапамогай якога ажыццяўляецца карэляцыя паміж самастойным СА і звязанымі з ім іншымі СА. Адрозніваюцца адсылкі: 1) адыцыйныя (паказваюць на сувязь пэўных рэестравых адзінак, што заснавана на іх абазначэнні паняццяў адной тэматычнай групы (падгрупы і пад.) і не праяўляецца ў знешняй форме адпаведных тэрмінаў); 2) аперацыйныя (паказваюць на кампаўнку апісанняў некаторых тэрмінаў у межах запланаванага слоўніка); 3) гіпера-гіпанімічныя (паказваюць на такія рода-відавныя адносіны паміж тэрмінамі, што праяўляюцца ў тым ліку і ў іх знешняй форме); 4) ідэнтыфікацыйныя (паказваюць на роўнасць семантычнага аб'ёму некалькіх тэрмінаў); 5) кантэнтныя (імітуюць гіперспасылку ў электронным тэксце); 6) рэляцыйныя (паказваюць на ўзаемасувязь пэўных рэестравых адзінак, што заснавана на гіпера-гіпанімічных адносінах паміж паняццямі, але не праяўляецца ў іх знешняй форме); 7) экстранавігацыйныя (паказваюць, у межах якога іншага слоўніка патрэбна шукаць адпаведную інфармацыю).

З дапамогай адрасацыі ажыццяўляецца ўключэнне ў СА інфармацыі пра тоеснасць семантычнага аб'ёму двух або больш рээстравых тэрмінаў. У беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі прадстаўлены 3 тыпы адрасацыі: 1) стандартная (СА складаецца з рээстравага слова, адрасацыйнай паметы і аб'екта адрасацыі); 2) экстранавігацыйная (СА перанакіроўвае карыстальніка да іншай лексікаграфічнай або тэрмінаграфічнай крыніцы); 3) камбінаваная (СА складаецца з рээстравага слова, адрасацыйнай паметы, аб'екта адрасацыі і дадатковых звестак – элементаў семантызацыі, ілюстрацый, функцыянальнай інфармацыі).

У тэрмінаграфіі пераважаюць монасубсідарныя кластары адрасацыі (калі да аднаго даменнага СА адрасуе адзін субсідарны) – 85,7 %, радзей сустракаюцца бісубсідарныя (да аднаго даменнага СА адрасуюць два субсідарныя) – 9,5 % – і полісубсідарныя (да аднаго даменнага СА накіроўваюць некалькі субсідарных) – 4,8 %. Большасць адрасацыйных кластараў у слоўніках (81 %) з'яўляюцца аднанакіраванымі (г. зн. сувязь паміж даменным і субсідарным СА прасочваецца толькі па адным з іх), што, несумненна, не спрыяе адлюстраванню сістэмных сувязей паміж тэрмінамі.

Слоўнікавы артыкул – ключавы кампанент тэрміналагічнага слоўніка, які вызначальным чынам уплывае на эфектыўнасць кадыфікацыі ў ім спецыяльнай лексікі. Канстытуцыйныя характарыстыкі СА адначасова з'яўляюцца істотным фактарам ацэнкі самога слоўніка. Намінацыйная параметрызацыя звязана з арганізацыяй рээстра слоўніка і фіксацыяй у ім тэрмінаў, якія адрозніваюцца паводле колькасці кампанентаў. Аднакампанентныя тэрміны складаюць толькі каля 1/3 ад агульнай колькасці лем у беларускіх слоўніках лінгвістычных тэрмінаў. Сярод аднакампанентных пераважаюць субстантывы (75 %). Фіксуюцца таксама ад'ектывы (22 %) і вербатывы (3 %). У сферы фіксацыі пашыраны двухкампанентныя адзінкі (каля 54 %). Адзначаецца 6 асноўных канструкцый; найбольш выкарыстанымі з'яўляюцца мадэлі $[Adj \leftarrow N_1]$ і $[N_1 \rightarrow N_2]$: *дэнататыйная роля, значэнне слова*. Трохкампанентныя лемы фіксуюцца ў адпаведнасці з трыма тыпамі разгортвання ўтваральных канструкцый тэрмінаў. Адзначаецца 10 канструкцый, у межах якіх найбольш запатрабаванымі з'яўляюцца мадэлі $[Adj \leftarrow (Adj \leftarrow N_1)]$,

$[Adj \leftarrow (N_1 \rightarrow N_2)]$, $[N_1 \rightarrow (Adj \leftarrow N_2)]$, $[N_1 \rightarrow (N_2 \rightarrow N_2)]$: *апаздальныя прашлы час, аднародныя члены сказа, аддаленне галасавых звязак, правілы пераносу слоў*. Чатырохкампанентныя лемы адлюстروўваюць тры тыпы разгортвання ўтваральных канструкцый тэрмінаў. Гэтыя тыпы аб'ядноўваюць каля 15 утваральных канструкцый. Найбольш пашыраны дзве намінацыйныя мадэлі: $[(Adj \leftarrow N_1) \rightarrow (Adj \leftarrow N_2)]$ і $[(N_1 \rightarrow N_2) \rightarrow (Adj \leftarrow N_2)]$: *дыстрыбуцыйнае ўжыванне граматычнага ліку, крыніцы папайнення беларускага слоўніка*.

Сярод больш чым 60 намінацыйных мадэлей лем, з дапамогай якіх фіксуюцца неаднаслоўныя тэрміны, толькі ў 10 назіраецца інверсійны парадак кампанентаў. Нягледзячы на іх невысокую прадстаўленасць у тэрмінаграфіі, менавіта такія мадэлі найбольш пажадальныя ў спецыяльных слоўніках, прызначаных карыстальнікам з пэўным узроўнем філалагічнай адукацыі.

Важныя пры апісанні ў слоўніках тэрміналагічных адзінак лінгвістыкі і іншыя тыпы тэрмінаграфічнай параметрызацыі. Некаторыя з іх уласцівы ўсім тыпам тэрміналагічных слоўнікаў (семантычная параметрызацыя). Іншыя – аднаму або некалькім тыпам слоўнікаў: тлумачальным і двухмоўным (этымалагічная, функцыянальная, ілюстрацыйная, пашпартызацыйная); двух- / шматмоўным і рээстравым (лакалізацыйная); двух- / шматмоўным (граматычная); шматмоўным (дэрывацыйная, моўная); рээстравым (тэхнічная).

Этымалагічны каментарый па-за межамі тлумачальных слоўнікаў з'яўляецца збытоковым. Аптымальны спосаб яго ажыццяўлення – спалучэнне ў СА прыёмаў комплекснай і фрагментарнай этымалагізацыі.

Семантычная параметрызацыя – асноўная ў тлумачальных тэрміналагічных слоўніках. Ядзернымі кампанентамі дэфініцыі выступаюць намінатар (экстэнсіўны, экстракцыйны, экстэнсіўна-экстракцыйны, класіфікацыйны, працэсуальны, дэскрыптыўны, фармальны, лакунарны) і характарызатор (кампацыйны і дыстынкцыйны, у т. л. дэскрыптыўны, прагматычны, даміцыйны, арыгацыйны, гібрыдны). Аптымальнымі з'яўляюцца класіфікацыйныя намінатары, якія падкрэсліваюць дакладнае месца тэрміна ў тэрмінасістэме. Дэскрыптыўныя, фармальныя, лакунарныя намінатары толькі часткова выконваюць сваю функцыю. Характарызаторы вызначаюцца большым дыяпазінам фармальных спосабаў выражэння.

Разам з тым, кампанацыйныя характарызатары дастаткова невыразныя і ў цэлым могуць быць заменены характарызатарамі іншага тыпу.

Полісемічныя тэрміны ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі могуць апісвацца шляхам градацыі, лімітацыі, спецыфікацыі, інсертызацыі. Тэрмінаграфічныя падставы мае градацыя, паколькі лімітацыя, спецыфікацыя і інсертызацыя не характарызуюцца выразнай структураванасцю і ўніверсальнасцю. Паміж звужальнай і пашыральнай дыстрыбуцыяй варта аддаваць перавагу першай, паколькі яна ў найбольшай ступені дэманструе развіццё значэнняў тэрміна.

Семантычная параметрызацыя рэалізуецца не толькі ў зоне семантызацыі, але і ў іншых інфармацыйных зонах СА (у зонах сістэмнай, экстрапаняцыйнай, лінгвадыдактычнай інфармацыі), аднак з меншай ступенню эфектыўнасці. Мэтазгоднасць зон экстрапаняцыйнай і лінгвадыдактычнай інфармацыі ўяўляецца сумнеўнай яшчэ і ў сувязі з нема-

гчымасцю іх паслядоўнай і аднастайнай рэалізацыі ў слоўніках.

Ілюстрацыйная параметрызацыя ў беларускіх слоўніках лінгвістычных тэрмінаў ажыццяўляецца ў выглядзе цытацыі, экзэмпліфікацыі, фамілізацыі, эксплікацыі. Эксплікацыя набліжае тэкст тэрмінаграфічнага выдання да вучэбнага тэксту, таму мэтазгодна аддаваць перавагу першым тром тыпам ілюстрацый (у залежнасці ад канкрэтных задач, якія стаяць перад укладальнікамі).

Такім чынам, ва ўмовах тэарэтычнай даследаванасці беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі (больш падрабязна гл. [1]) паўстае задача ўкладання новых слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў. У прыватнасці, запатрабаванымі і перспектыўнымі могуць стаць аспекты энцыклапедычныя даведнікі, агульныя тлумачальныя тэрміналагічныя слоўнікі, вузгаліновыя двух- / шматмоўныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў з некалькімі інтэгрэванымі субрээстрамі і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія: генезіс, структура, тыпалогія : манаграфія / Д. В. Дзятко ; нав. рэд. В. Д. Старычонок. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Рīga : BVKI, 2022. – 739 с.
2. Русско-белорусский словарь лингвистических терминов / Л. А. Антанюк [и др.] ; ред. Н. В. Бирилло, П. В. Стецко. – Минск : Наука и техника, 1988. – 141 с.
3. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад. рэд. М. В. Бірылы, П. У. Сцяцко. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 221 с.
4. Українсько-білоруський словник лінгвістичної термінології / О. Л. Паламарчук [та ін.]. – К. : Освіта України, 2012. – 351 с.

REFERENCES

1. Belaruskaya lingvistichnaya terminografiya: genezis, struktura, typalogiya : manografiya / D. V. Dzyatko ; nav. red. V. D. Starychonak. – 2-e vyd., peraprac. i dap. – Rīga : BVKI, 2022. – 739 s.
2. Russko-belorusskij slovar' lingvisticheskikh terminov / L. A. Antanyuk [i dr.]; red. N. V. Birillo, P. V. Stecko. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1988. – 141 s.
3. Scyacko, P. U. Sloŭnik lingvistychnyh terminaŭ / P. U. Scyacko, M. F. Gulicki, L. A. Antanyuk ; pad. red. M. V. Biryly, P. U. Scyacko. – Minsk : Vysh. shk., 1990. – 221 s.
4. Ukraïns'ko-bilorus'kij slovník lingvistichnoï terminologii / O. L. Palamarchuk [ta in.]. – K. : Osvita Ukraïni, 2012. – 351 s.